

УДК 821.10.01/04.16

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.079>

АЙДАЧИЧ ДЕЯН

професор, PhD, Інститут класичної філології та славистики, філологічний факультет (Гданськ, Польща).

ORCID ID: 0000-0002-4098-4660

AJDAČIĆ DEJAN

a professor, a Ph.D., Institute of Classical Philology and Slavic Studies, Philological Faculty (Gdańsk, Poland).

ORCID ID: 0000-0002-4098-4660

Бібліографічний опис:

Айдачич, Д. (2023) Вербальні маркери мови ворожнечі слов'янських народів під час військового протистояння. *Слов'янський світ*, 22, 79–97.

Ajdačić, D. (2023) Verbal Markers of the Language of Enmity of the Slavic Peoples in the Period of Military Confrontation. *Slavic World*, 22, 79–97.

ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація / Abstract

Вихідним пунктом аналізу специфічних ознак мови ворожнечі є відмінності в межах особистих і групових конфліктів: з одного боку, це риси мовлення агресора, який має на меті приховати своє насильство або виправдати його шляхом погроз чи мотивувань засадами справедливості, з іншого, – мовлення жертви, вороже налаштування якої є результатом непідробних страждань.

Аналіз джерел. Наші приклади мови ворожнечі було залучено з інтернет-джерел. Академічна література, використана в цьому тексті, включає основоположну книгу Віктора Клемперера «Мова Третього Райху. Нотатки філолога» (1947), а також культурно та етнолінгвістично орієнтовані лінгвістичні дослідження. **Мета і завдання** статті –

аналіз мови ворожнечі в назвах і виразах, де йдеться про зв'язок з нацизмом, на прикладах збройних конфліктів слов'ян. Зокрема, окреслено засади засудження нацизму та нацистів після Другої світової війни, проте вказано відмінності у ставленні до тоталітарної ідеології, відповідно у Східному та Західному блоках, згідно з якими комуністичні партії часів існування соціалізму свідомо виключали комунізм з ідеологій, що призвели до масових злочинів. Проаналізовано лексику, пов'язану з нацизмом, що вживалася і вживається стосовно ворогів у військових конфліктах слов'ян: хорватів і сербів у середині 1990-х років, українців і росіян – від 2022 року. У студії наведено приклади такої лексики з російської та української, сербської та хорватської мов: *бандерівці, денацифікація, рашизм, путлер, четники, усташі*. Викликана ідеологічними постулатами ненависть стає частиною політичних і військових дій, виявляється в різних формах мови ворожнечі. У статті згадано лінгвістичні методи, які, на думку автора, можуть бути корисними в застосуванні міждисциплінарних підходів до розгляду даної тематики.

Ключові слова: нацизм, образи, мова ворожнечі, нацисти, рашисти, бандерівці, четники, усташі, лінгвістичні підходи.

According to the author, the differences within personal and group conflicts are considered as the starting point of the analysis of the specific signs of hate speech: on the one hand, these are the speech features of the aggressor who aims to hide his violence or justify it through threats or motivations based on the principles of justice, on the other hand, – the speech of a victim whose hostile attitude is the result of genuine suffering.

Analysis of sources. Our examples of hate speech have been drawn from the internet sources. Academic literature used in this text includes Victor Klemperer's seminal book *The Language of the Third Reich. Notes of a Philologist* (1947), as well as culturally and ethnohistorically oriented linguistic studies.

The purpose and task of the article is to analyze the language of hostility in the names and expressions that refer to the connection with Nazism, using the examples of the armed conflicts of the Slavs. In particular, the principles of condemning Nazism and Nazis after the Second World War are outlined, but the differences in the attitude to totalitarian ideology, respectively in the Eastern and Western blocs, according to which the communist parties of the times of the existence of socialism deliberately excluded communism from their ideologies, leading to mass crimes, are indicated. We have analyzed vocabulary related to Nazism that was used and is used in relation to the

enemies in the military conflicts of the Slavs: Croats and Serbs in the mid-1990s, Ukrainians and Russians – from 2022. Examples of such vocabulary from Russian and Ukrainian, Serbian and Croatian languages are given in the study: Banderites, denazification, ruscism, Putler, Chetniks, Ustaše. Hatred caused by ideological postulates becomes part of political and military actions, manifests itself in various forms of hate speech. Linguistic methods are mentioned in the article, which, according to the author, can be useful in the application of interdisciplinary approaches to the consideration of this topic.

Keywords: Nazism, insults, hate speech, Nazis, rascists, Bandera, Chetniks, Ustaše, linguistic approaches.

Вступ. Мова ворожнечі завжди містить характеристики ідентичності конфлікуючих груп і характеристики конфлікту, тому вона є складним предметом дослідження як з погляду ряду соціальних наук, так і з погляду різних лінгвістичних дисциплін. У збройних конфліктах і війнах, у яких супротивну сторону звинувачують у нацизмі, необхідно аналізувати схожі звинувачення з огляду на досвід нацизму в Другій світовій війні.

Аналіз джерел. Назви та вирази, що аналізуються в тексті, стосуються збройних конфліктів між хорватами та сербами, а також росіянами й українцями. Проаналізований мовний матеріал доступний в Інтернеті як у медіа, де найшвидше з'являються думки політиків, вищих воєначальників, аналітиків та простих людей. Подібні приклади також було залучено з Інтернет-джерел, де фігурує звинувачення в нацизмі. Академічна література, використана в цьому тексті, включає основоположну книгу Віктора Клемперера, а ще культурно й етнолінгвістично орієнтовані лінгвістичні дослідження.

Мета і завдання праці – аналіз мови ворожнечі в назвах і виразах, де йдеться про зв'язок з нацизмом, на прикладах збройних конфліктів слов'ян. Причини виникнення таких лексичних одиниць нейтрального забарвлення чи у форматі погроз, нетерпимості, насміху в мові ворогування під час

особистих чи групових конфліктів мають неоднакову природу, існує різниця й у висловлюваннях агресора та жертви, оскільки ті, хто вчиняє насильство, намагається приховати його факт або виправдати себе за допомогою погроз, або ж пояснити мотивацію власної поведінки засадами справедливості, натомість вороже ставлення жертви є результатом справжніх страждань.

Основна частина. У невеликих групах – мафіозних кланах – агресивних, фанатично налаштованих індивідів під час конфліктів між класовими ворогами, а також етнічних і релігійних воєн індивід як член групи ототожнюється з іншими членами спільноти, поступаючись на користь групи особистою ідентичністю, що спостерігається в мовній формі «ми». Під час спілкування в межах групи неодноразово повторюється протиставлення «ми» і «вони», а в зверненні до ворогів – протиставлення «ми» і «ви». З одного боку, прославляють чесноти свого угруповання, а з іншого, – підкреслюють підлість, аморальність і нищість усього, що пов'язане із супротивником: його символів, святинь, звичаїв, героїв. Юлія Крістева показала, як у давньогрецькій культурі створювали й використовували опозицію між своїм (грецьким) і варварським як чужим та меншовартисним [2]. Вивищення свого народу над іншими З. Фрейд (1922) назвав етноцентризмом і колективним нарцисизмом, а поляк Ян Станіслав Бистронь у 1935 році опублікував книгу про національну мегаломанію, манію величчя [6]. Це надзвичайно загострене, ціннісне протиставлення свого та чужого призводить до шовінізму та нацизму, у якому зло чи відсутність емпатії приписують іншим народам як виправдання власного насильства над ними. Під час таких конфліктів між народами постає мова ворожнечі, яка буває різною через локальні відмінності й історико-політичні обставини конкретної епохи та географічного ареалу конфлікту.

У продовженні цього допису ми ще згадаємо обставини появи фашизму, нацизму та неонацизму, далі буде вказано на

елементи фашизму та нацизму в міжслов'янських конфліктах і наведено приклади окремих слів з мови ворожнечі росіян і українців, а також хорватів і сербів, а в заключній частині буде вказано на лінгвістичні підходи у вивченні мови ворожнечі.

Фашизм / нацизм. Молоді європейські нації, які не брали участі в розподілі колоніальних надбань, у 20–30-х роках ХХ ст. обрали фашизм як спосіб розбудови нації за рахунок слабших європейських сусідів. Фашизм розвинувся в Італії з приходом до влади Муссоліні, потім з'явився в Угорщині, Румунії, Німеччині, Болгарії, Хорватії. Німецький варіант фашистської ідеології виник з ідей націонал-соціалістів Ганса Гюнтера й Альфреда Розенберга та автобіографічної книги Гітлера «Майн Кампф» (1925). Обурення німців умовами капітуляції в Першій світовій війні, економічна криза, страх, викликаний стратами штурмових загонів СА (SA – Sturmabteilung), низка помилок німецьких і європейських політиків зробили можливим прихід Гітлера до влади. Націонал-соціалістична програма перетворилася на нацистську, що мала на меті підкорити європейські країни та знищити інші народи. Промови ненависті Гітлера та Геббельса опрацьовувалися й поширювалися нацистською пропагандистською машиною. У контрольованому просторі публічного мовлення насаджувалася мова ворожнечі. Її промови мають подвійну гостроту: з одного боку, вона спрямована на ущільнення своїх рядів, а з іншого, – на те, щоб вселяти страх покори, що супроводжувалося погрозами, переслідуваннями та вбивствами противників. Ідеї нацизму та шовінізму поширювалися під час війни на окупованих територіях і в маріонеткових нацистських державах, тому переслідування й виселення «нікчемних» і «негідних уваги» народів супроводжувалося масовими злочинами. У мові ворожнечі агресорів реальність спотворюється за допомогою брехні та мовних маніпуляцій.

Про мовні дослідження в нацистську еру німецькою мовою було опубліковано фундаментальне дослідження німець-

кого єврея, романіста з Дрездена Віктора Клемперера (1947). Книгу було створено під секретною аббревіатурою LTI, що розшифровувалося як *Lingua Tertii Imperii* [8]. Праця Клемперера містить особисті записи жертв і свідків нацистських переслідувань, приклади введення нових слів або зміни значення старих слів і виразів, а також різноманітні погляди на психологічну складову тоталітарного поневолення:

Головна мета мови Третього Райху – позбавити людину її індивідуальності, нівелювати як особистість, зробити її безсловесною й апатичною частиною стада, яке завжди є гнаним у якийсь спосіб і рухається в певному напрямку, у якому особистість є незначущим гвинтиком у механізмі. LTI – це мова масового фанатизму. Там, де вона скерована до особистості, не тільки до її волі, а й до її думок, там, де є догма, вона демонструє, як треба використовувати засоби фанатизму і масової сугестії¹.

Під час Другої світової війни, коли полягли мільйони жертв на полях битв, нацисти в ім'я арійської раси застосовували також геноцид серед цивільних, масово вбиваючи євреїв, ромів та представників інших народів, за що нацистських лідерів було ув'язнено та засуджено в Нюрнберзі. Після закінчення війни згадка про ці злочини закарбувалася в пам'яті, а пропаганда нацистських ідей почала суворо каратися. Нацизм і комунізм вважалися тоталітарними ідеологіями, в ім'я яких здійснювалися масові злочини. У країнах парламентської демократії неонацисти намагалися потрапити до політичних кіл через праві партії.

У СРСР і країнах Сходу було заборонено говорити про злочини ленінської та сталінської епох (за винятком короткого періоду правління Хрущова на початку 1960-х років), а нацизм засуджувався в усіх можливих формах: від прославлення ветеранів на парадах перемоги до антифашистських заходів, пам'ятників, різноманітних монументів, творів масової та високої культури тощо. Наголошуючи на зв'язку між анти-

фашизмом і комунізмом, радянські агенти намагалися поширити процес денацифікації Західної Німеччини через ліві політичні партії та організації, але західні політики проводили межу між прийнятною історичною правдою та прихованим поширенням радянської комуністичної пропаганди. Зв'язок між фашизмом і комунізмом найбільше замовчувався в Радянському Союзі, а після його розпаду лише в росії відродився культ особи сталіна.

Про «роздвоєння російської душі» в минулому писали різні автори, однак російський філософ і культуролог Михайло Епштейн згадував про це в аспекті війн, що їх розв'язувала росія. Він відмічає постійний конфліктний характер стосунків росії зі світом в історичній ретроспективі як внутрішній конфлікт ще з часів Петра I, що виявляється через одночасне бажання прийняти європейські моделі та глибоке прагнення їх відкинути. Епштейн вказує на «роздвоєння російської душі» на прикладі внутрішнього конфлікту героя роману Федора Достоєвського. Загарбання територій в Україні мислитель пояснює боротьбою росії проти вигаданого нею фашизму в Україні та називає такий підхід до завоювання земель сусіднього слов'янського, «братнього» народу – шизофренічним фашизмом, шизофашизмом. Говорячи про сучасну ситуацію, він називає шизофренічним фашизм, який реалізується під виглядом боротьби з фашизмом [3; 4].

Бандерівці. У політичному та медіа-просторі росії звинувачення українців у фашизмі тісно пов'язують зі Степаном Бандерою. Він був ідеологом українського націоналістичного руху, у міжвоєнний період організував убивства радянських агентів (атентат) у Галичині, а після ув'язнення в Німеччині під час Другої світової війни його діяльність була пов'язана з УПА – Українською повстанською армією, яка воювала проти кількох супротивників – німецьких і радянських військ, а також із загонами Армії Крайової, зокрема на Волині. Бандеру вбив у Мюнхені 1959 року агент КДБ. Натомість

у радянській ідеології Бандера – німецький колабораціоніст, а українці вважають його борцем за незалежність України, який протистояв радянській окупації.

У час підготовки до окупації України ім'я Бандери використовується в росії як втілення нацизму, що служить виправданням нападу під назвою СВО (спеціальна воєнна операція). У доказах щодо існування феномену українського нацизму багато уваги приділено й сучасним українцям, вказано на їхній зв'язок з Бандерою як історичним попередником. Крім Бандери, в антиукраїнській пропаганді часто згадували Романа Шухевича, а згодом нацистом, за версією російських ЗМІ, стає і український президент Володимир Зеленський.

Добровольчі загони «Азова», які в 2014 році воювали проти російської армії на території України та залишилися на лінії розмежування після Мінських угод про заморожування конфлікту, запам'яталися як досвідчені бійці. Після нападу 24 лютого 2022 року члени підрозділу «Азов» воювали проти російських підрозділів, і в російських ЗМІ їх називають «неонацистами» та «фашистами»:

«У Міжнародному громадському трибуналі Росії щодо злочинів українських неонацистів було опитано понад 150 полонених “азовців”. На базі “азовців” нібито знайшли карту німецького генштабу 1941 року про захоплення цих територій. Тобто вони замовили копію, привезли та повісили в приміщенні штабу й реально почували себе фашистами, які захоплюють радянську територію. М. Григор'єв вважає український націоналізм першої половини ХХ століття “чистейшим нацизмом”; “Багато з того, що робили українські нацисти: етнічні чистки, вбивства поляків, росіян, євреїв для звільнення територій – відбувалося ще в той час, коли Гітлер до школи ходив»².

На доказ того, що азовці – це фашисти, російська пропаганда розповсюдила фотографії полонених українців з нібито витатуйованими свастиками.

Денацифікація. Нацизм був заборонений як ідеологія, а в Німеччині після розгрому нацистської армії та краху гітлерівського уряду було проведено денацифікацію (Entnazifizierung). Відновлений у пізніші часи в росії культ сталіна поєднувався з планом підкорити Україну, яку оголосили нацистською, а українців – нацистами. Президент росії владімір путін оголосив денацифікацію та демілітаризацію метою російської спецоперації. Денацифікація представлена як мета знищення так званого українського нацизму. Але справжній зміст цього слова мав використовуватися при конкретній реалізації бліцкригу (який, зрештою, не вдався), а саме призвести до політичного перевороту та встановлення проросійського маріонеткового уряду. Справжнє обличчя російського шизофашизму виявляється в руйнуванні міст України, ракетному бомбардуванні цивільних об'єктів, спаленні українських книжок, у всіх виявах русифікації, вивезенні дітей з України до росії, примусовій видачі російських паспортів тощо.

Рашизм. Противники російської політики експансії за рахунок сусідніх країн ввели слово *рашизм* як назву військової ідеології сучасної росії. Здебільшого це слово українці вживають у контексті російського фашизму чи нацизму. Вони називають рашистами військові частини, які напали на Україну, окупували частину її території, а також прихильників такої політики в росії. У квітні 2022 року президент України дав пояснення феномену рашизму:

*«Держава введе до книг з історії слово, яке ніхто не вигадував, яке всі повторюють уже і в Україні, і в Європі – рашизм. Усі не просто так говорять, що це – рашизм. Слово нове, а вчинки такі самі, як і 80 років тому у Європі»*³. *«Рашизм» має пройти через повну поразку: військову, економічну, політичну, юридичну»*⁴.

Професор історії Єльського університету Тімоті Снайдер після звірств в Ірпіні та Бучі у 2022 році повідомив у

«Нью-Йорк Таймс», що слово рашизм досі ще не ввійшло до словників, але воно свідчить про російську жорстокість і відродження фашизму, саме тепер у путінській росії.

Путлер. Асоціація й ототожнення путіна з Гітлером з'явилася в росії завдяки злиттю частин слів: «путлер» – «пут(ін)» і «(Гітлер)лер». Прокурор Владивостока звинуватив учасників політичної акції партії КПРФ у 2009 році у використанні плакату «путлер капут!»⁵. Згодом термін поширився далі, і сьогодні його використання в росії заборонено. Слово «путлер» в Україні пишуть як з великої, так і з малої літери.

*Нав'язливою ідеєю путлера залишається знищення України та українців*⁶. Підтвердженням цьому є створена настільна гра «Як здох путлер / Putler dead»⁷.

Микола Рябчук у дописі «Путінська Україна. Коротка історія деструктивної одержимості» окреслив основні аспекти політичної позиції путіна, яка призвела до нападу на Україну [10]. Назва «путлер» трапляється також в інших мовах, зокрема в сербській. У статті «Нові слова з прізвиськом “путін” у сербській мові» Джордже Оташевич написав: «Більшість вилучених неологізмів із прізвиськом путін, а також нові слова, пов'язані з російсько-українською війною, у сучасному сербському дискурсі мають надзвичайно поляризовані конотації й аксіологічні компоненти – або вкрай негативні, або вкрай позитивні» [2, с. 103].

«Так говорив Гітлер нашого часу Володимир Володимирович путлер». Таким чином коментатор відомого хорватського видання пояснює кроки російського президента (*srbin.info*, 22. 05. 2022); *А якщо путлер їм трохи не доплатив, то як ви гадаєте?* (*kurir.rs*, 16 жовтня 2016); *Що ще має зробити путлер, щоб усі його з усього усунули?* (*b92.net*, 01. 05. 2023); *Комуністичний найманець Путлера підбурював працівників McDonald's до божевільних ідей самоуправління* (*vox92.net*, 02. 05. 2023); *путлер – маленький маніяк геноциду* (*pravda.rs*, 11. 06. 2023)» [2, с. 99].

Асоціація російського президента з Гітлером також постає в серії ілюстрацій або фотомонтажів, на яких путіну додають упізнавані вуса Гітлера, нацистський костюм зі свастикою або привітання з простягнутою рукою. Замість вітання «Хайль Гітлер» з'являється «Хайль путлер» з характерним підняттям руки. Про зв'язок з нацизмом свідчать також інші деантропомічні неологізми з компонентом прізвища президента росії, як-от путінюгенд (Putinjugend), що, очевидно, базується на Гітлерюгенд (Hitlerjugend) нацистської Німеччини і стосується формування молодіжних військових організацій.

Четники й усташи. Наприкінці XIX ст. виникла назва *четники*, що походить від назви роти загонів, які воювали проти тодішньої турецької влади в Македонії, а в Першій світовій війні – проти болгар. Після розпаду Королівства Югославія в 1941 році і розчленування держави четники обстоювали монархічний варіант її збереження під гаслом «За короля і вітчизну». На території Незалежної хорватської держави четники захищали сербські поселення від усташів. Під кінець війни частина четників пішла на співпрацю з німцями, а комуністи, які прийшли до влади разом з радянською армією, переслідували четників і усташів як фашистів. Тривалий час офіційним привітанням у країні, як усним, так і письмовим, було «Смерть фашизму! Воля народу!» (Смрт фашизму! Слобода народу!).

Цікаво також відстежити вживання іменників *антифашист*, *антифашизм* і прикметника *антифашистський* у сербській мові. Терміни *четники* та *усташи* також згадувалися в новинах у соціалістичній Югославії, фігурували вони і в емігрантських колах за межами Югославії. І тих і тих комуністи засуджували як ворогів соціалістичної Югославії.

Хорватський рух усташів заснував Анте Павелич у 1929 році. Усташі організовували терористичні акти в 1930-х роках [11, с. 78], а зі створенням незалежної держави Хорватія в 1941 році як частина уряду вони організовували масові переслідування та вбивства євреїв, сербів і ромів.

Частина хорватів вважає їх цвітом своєї нації, вихваляються усташами, співають усташські пісні та вітаються усташським вітанням «За Батьківщину – готові на все!» («*Za dom spremni*»), використання якого віднедавна карається законом. Інші хорвати засуджують злочини, які вони вчинили в ім'я хорватського народу. Польський дослідник Мачей Червінський у двох книгах з історії Хорватії показав різне ставлення до четників і усташів на прикладі Іво Гольдштейна та Драгутина Павличевича [7, с. 107–124].

Серби з ультраправих кіл називають усіх хорватів усташами, так само як хорвати з праворадикальними переконаннями усіх сербів – четниками. Ця мова ненависті посилилася перед розпадом Югославії в іконографії та використанні символів і гасел. У Хорватії та Сербії на межі 1980–1990-х років під час відновлення парламентської системи деякі політичні сили представляли свої партії як наступників усташів, і відповідно – четників. У літературних творах і фільмах про Другу світову війну, повоєнну еміграцію та війну 1992–1995 років існують численні та різноманітні зображення усташів і четників. Назви четники й усташі помірковані хорвати та серби вживають у їхньому історичному значенні.

Лінгвістичні фактори у вивченні мови ворожнечі з компонентами нацизму. Лінгвістичні дослідження мовних засобів, що їх використовують у конфліктах між етнічними групами, не можуть проводитися без використання історичних фактів і маркерів ідентичності при аналізі слів, виразів і стилю мови ворожнечі. При дослідженні мови ворожнечі не слід забувати і про зв'язки між лінгвальними та позалінгвальними елементами, що їх Єжи Бартмінський назвав невербальними знаками, що беруть участь у створенні контексту, містять знання про світ, вірування, конвенційну поведінку тощо [1, с. 12, 65]. Залучення історичного контексту, світоглядних, інших позалінгвальних даних є необхідним і свідчить про те, що лінгвістичні дослідження мови ненависті

мають поєднуватися з різними підходами та методами інших дисциплін.

Аналіз мови ворожнечі ідеологів ненависті й окремих політичних лідерів базується на припущенні існування індивідуально-психологічної мотивації та особистісних особливостей мовлення. Аналіз виступів і текстів вказує на зміну акцентів, аргументації, окремих слів, а також може свідчити про зміни в оцінці дійсності та подальших планів, які передусім є предметом аналізу спецслужб, тоді як для академічного мовознавства подібні студії є довготривалими та складними.

Велика кількість різноманітних публічних ЗМІ робить їх потужними трансляторами масових повідомлень і навіть мови ворожнечі. Крім радіо, телебачення, Інтернету такі соціальні медіа, як «Фейсбук», «Інстаграм», «Тік-Ток», «Твітер» нині постають новим каналом комунікації, який меншою мірою може контролюватися державними службами, а більшою – їхніми власниками, що спричинило постання низки юридичних питань стосовно контролю над поширенням мови ненависті та сферою повноважень корпоративних, державних, наднаціональних і розвідувальних органів. Додаткову проблему становлять фабрики ботів, які здійснюють кіберпропаганду в соціальних мережах. Існують конкретні способи зв'язку, оцінки, найменування, що їх учасники «дигітальних племен» включають до правил спілкування всередині групи, а проблема дослідження мовних властивостей у групах соціальних медіа полягає в тому, що неупереджений відвідувач є небажаний як учасник і його легко виявити. Сьогодні цифрові носії спрощують збір лінгвістичного матеріалу, але велика кількість джерел вимагає потужних цифрових інструментів для аналізу текстів і постановки складних завдань. Натомість є можливим поєднання інструментів корпусної лінгвістики з лексикографічними підходами при створенні менших корпусів мови ворожнечі.

В етнолінгвістичному проєкті вивчення цінностей слов'ян та їхніх сусідів (LASIS), яким керував Єжи Бартмінський,

було розроблено застосування етнолінгвістичного підходу до формування профілів значень назв людських цінностей. До лексикографічного аналізу гіперонімії та антонімії етнолінгвісти додали культурні рамки та їхню роль у формуванні значення слова. З феноменолого-екзистенційного дослідження Мартіна Бубера про стосунки на кшталт *Я – Ти* було виведено дослідження досвіду ворога в ксенології як дисципліні, у якій перетинається багато знань, у тому числі лінгвістичні аспекти. Ксенологія заглиблюється в питання ідентичності та позбавлення особистості ідентичності. У суспільствах, де заохочується ненависть, інакомислення сприймається як зрада, і в таких суспільствах пошук зрадників є поширеним і суворим обов'язком, який нерідко супроводжується просуванням по драбині влади та збільшенням впливу в суспільстві.

Аналіз мовних маніпуляцій також має бути представленим у дослідженні мови ворожнечі, оскільки в цьому типі мови закладене ненавмисне чи навмисне спотворення реальності. Питання, однак, полягає в тому, наскільки лінгвісти можуть виявити такі дії. Цінним є твердження Віктора Клемперера зі згаданої вище книги про те, що мова розкриває все: «На те, що хтось навмисне хоче приховати від інших або від себе, і навіть на те, що він несвідомо несе в собі, мова пролле світло» [8] на підтвердження свідомого, пропагандистського спотворення сенсу вона наводить роздуми про мужність, яку бачить як показну й фальшиву серед нацистських солдатів, і як справжню для тих, хто виступає проти нацизму. Автор згадує розмову з фронтовим солдатом, якого повчали офіцери в такий спосіб: «Навіть коли ми наступаємо і завойовуємо, ми ведемо тільки оборонну війну, і світ отримає користь, якщо ми переможемо» [8].

У мовних маніпуляціях змінюється значення слів і мовних повідомлень. Вони починаються з приховування мовцем небажаних рис, що їх зазвичай використовують, говорячи про власні мотиви чи дії, а з іншого боку, називаючи опонента словами звинувачувального характеру. Борис Стругацький

дав лаконічне визначення, що фашизм – це форма диктатури з націоналізмом і брехнею⁸. Брехня містить різноманітні спотворення реальності, переосмислення слів, які можна пов'язати з відомим неологізмом Оруелла «новомовлення» з роману «1984». Лінгвістична маніпуляція базується на змінах значення слів поза відомими рамками багатьох їхніх значень, а також на здатності до риторики, адже остання повертає хід думок співрозмовника в неправильне русло. Лінгвістичні маніпуляції в мові ворожнечі спричиняють помилкові уявлення та зміцнюють ненависть. Існують також складні конструкції, у яких використовують конспірологічні теорії та конструюють паралельну реальність. Це дуже помітно в мові ворожнечі агресорів, яка приховує їхні справжні цілі. У поясненнях пропагандистами російської агресії дуже часто звучить ідея планів Заходу щодо знищення росії як приводу для нападу на Україну, чим агресор знімає із себе провину за своє вторгнення, оскільки ставить себе у позицію жертви.

Висновки. Проблема лінгвістичних аспектів маніпуляції має численні соціальні, правові та філологічні аспекти. Цим займаються прагмалінгвістика, медіалінгвістика, філологи, які вивчають етику мовлення, мову реклами та мову політичного дискурсу. У дослідженні мови ворожнечі, на нашу думку, можна застосувати метод, який добре зарекомендував себе при аналізі мовних засобів авторів маніфестів слов'янського авангарду ХХ ст. Ми з Лідією Непоп Айдачич застосували новий підхід до вивчення дискурсу переконання, заснований на аналізі симетрії, а відповідно, і асиметрії апелятивних форм. У праці розглядаються дієслова, що позначають руйнування та творення [5, с. 105–110], які дають змогу аналізувати симетрію, і відповідно, асиметрію «апелятивних протилежностей» у порівнянні співвідношення дієслів цих двох груп. У результаті дослідження було виявлено, що такий аналіз можна проводити і на базі письмових текстів, і записів мовлення більшості дискурсів, у яких проявляється переконання в чомусь

чи нав'язування певних положень [5, с. 111–112]. Тексти з багатоголоссям, з кількома наявними поглядами або дискурсами, засновані на абсурді, зазначені як такі, що не підлягають подібному аналізу. Оскільки в мові ворожнечі уникають двозначностей, вона підлягає аналізу симетрії й асиметрії апелятивних опозицій. При розробці аналізу засад заохочення чи осуду слід враховувати залучення або відхилення низки слів, які протистоять одне одному при розгляді з позицій агресора і жертви. При семантичному аналізі ця відмінність демонструє приховування насильства у висловлюваннях агресора та посилення всіх опозицій у світогляді як агресора, так і жертви. Асиметрія також вказує на невідповідність того, що засуджують, і того, що пропонують чи вимагають. Асиметрія вказує також, що частина повідомлення не є яскраво вираженою, це веде до припущення, що за нечіткістю стоїть якась прихована мотивація і що слід уважно підійти до пошуку причини розбіжності у змісті, чи нечіткості висловлення. Семантична асиметрія протилежних слів і понять також свідчить про приховані зв'язки, цілі переконання чи їх систему ієрархії. Такий методологічний підхід застосовується до різних типів дискурсу, зокрема, умові медіа та пропаганди [5, с. 112].

Вивчення мови ворожнечі є завданням складним і невдячним, оскільки автори можуть очікувати звинувачень в упередженості від обох сторін. Однак шанси повернення до норми може дати лише визнання високих принципів справедливості.

ПРИМІТКИ

¹ Белградський видавець «Фабрика книг» готує нове покращене видання перекладу книги Віктора Клемперера, Олександри Баязетов-Вучен та Майї Матич. Я вдячний перекладачам книги Клемперера за машинопис цього перекладу, за яким я цитую наступні уривки.

² Плененные «азовцы» подтвердили Международному общественному трибуналу свои преступления. URL : https://rapsinews.ru/human_rights_protection_news/20230621/309013790.html (дата звернення 5. 05. 2023).

³ Кізілов Є. Зеленський: Слово «рашизм» увійде в підручники з історії в усьому світі. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/23/7341654/> (дата звернення: 25. 01. 2023).

⁴ Володимир Зеленський. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ZTQGTxw4j6U> (дата звернення 25. 01. 2023).

⁵ Фамилия Путлер признана экстремистской 03. 04. 2009. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1148472>. Путина признали Путлером. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1129623> (дата звернення 25. 01. 2023)

⁶ Кіндсфаргер О. гітлер – путлер: естафета, яку чекає відомий кінець. *ArmyInform*. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/09/15/gitler-putler-estafeta-yaku-chekae-vidomuj-kinecz/> (дата звернення 25. 01. 2023).

⁷ URL : <https://geekach.com.ua/ru/yak-zdokh-putler/> (дата звернення: 25. 01. 2023).

⁸ Стругацкий Б. Фашизм – это очень просто. Эпидемиологическая памятка. *Образовательная политика*. 2016. 1 (71). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/fashizm-eto-ochen-prosto-epidemiologicheskaya-pamyatka> (дата звернення: 25. 01. 2023).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бартмицьки Ј. Језик – Слика – Свет. Етнолінгвистичке студије / Приредіо Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић. Београд : Slovo Slavia, 2011.

2. Оташевић Ђ. Нове речи с презименом ‘Путин’ у основи у српско-мјезику. *Новоречје*. 2023. Бр. 8. С. 76–104.

3. Эпштейн М. «Расступайся, Орда идет!» Философ об истоках российской агрессивности. URL : <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskojagressivnosti/31748682.html> (дата звернення: 25. 01. 2023).

4. Эпштейн М. Шизофренический фашизм. Заметки о природе происхождения. URL : <https://www.facebook.com/mikhail.epstein> (дата звернення: 25. 01. 2023).

5. Aждаčić D., Nepar-Aждаčić L. Środki językowe służące integracji grup awangardowych (naprzykładzie manifestów słowiańskich), *Perswazja językowa w różnych dyskursach* / Red. Ż. Śładkiewicz, A. Klimkiewicz, K. Wielądek. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2021. Tom. 5. S. 102–113.

6. Bystroń J. S. Megalomania narodowa. Warszawa : Towarzystwo Wydawnicze «Rój», 1935.

7. Czerwiński M. «Faszizm, antyfaszyzm: językowe praktyki w konstrukcji dyskursów o Niezależnym Państwie Chorwackim we współczesnej historiografii». *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*. Kraków, 2006. 14. S. 103–126.

8. Klemperer V. *LTI Lingua Tertii Imperii*: Notatnik filologa / przełożył i przypisałi opatrzył J. Zychowicz. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. URL : <https://archive.org/details/KlempererVictorLTINotatnikFilologa/page/n2/mode/1up> (data звернення: 05.02.2023).

9. Kristeva J. *Étrangers à nous-mêmes*. Paris : Fayard, 1988.

10. Riabchuk M.Putin's «Ukraine». A Brief History of a Disastrous Obsession. *War saw East European Review*. 2022.12. P. 33–58. URL : https://www.academia.edu/113250377/Putins_Ukraine_A_brief_History_of_a_Disastrous_Obsession 25.01.2024 (data звернення: 05. 02. 2023).

11. Szczepanik K., Wilamowski J. «Ustaszeiseparatyzm chorwacki: przyczynekdo badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym». *Przegląd Historyczny*. 1983. 74/1. S. 75–95.

REFERENCES

1. BARTMIŃSKI, Jerzy. *Language – Image – World. Ethnolinguistic Studies*. D. AJDAČIĆ, ed.; translated by M. БЕЈЛЕТИЋ. Belgrade: Slovo Slavia, 2011 [in Serbian].

2. OTAŠEVIĆ, Đorđe. New Words with the Surname ‘Putin’ Basically in the Serbian Language. *Novorečje*, 2023, no. 8, pp. 76–104 [in Serbian].

3. EPSTEIN, Mikhail. “*Make Way, the Horde is Coming!*” *Philosopher on the Origins of Russian Aggressiveness* [online] [viewed 25 January 2023]. Available from: <https://www.severreal.org/a/filosof-ob-istokah-rossijskoj-agressivnosti/31748682.html> [in Russian].

4. EPSTEIN, Mikhail. *Schizophrenic Fascism. Notes on the Nature of what is Happening* [online] [viewed 25 January 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/mikhail.epstein> [in Russian].

5. AJDAČIĆ, Dejan, NEPOP-AJDAČIĆ, Lidija. Środki językowe służące integracji grup awangardowych (naprzykładzie manifestów słowiańskich) [Linguistic Means for Integrating Avant-Garde Groups (Exemplified by Slavic Manifestos)]. In: Żanna SLADKIEWICZ, Aleksandra KLIMKIEWICZ, K. WIELODEK, eds. *Perswazja językowa w różnych dyskursach [Linguistic persuasion in various discourses]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersita Gdańskiego [Gdańsk University Publishing House], 2021, vol. 5, pp. 102–113 [in Polish].

6. BYSTRON, Jan S. *Megalomania narodowa [National Megalomania]*. Warsaw: Towarzystwo Wydawnicze «Rój» [„Roi” Publishing House], 1935 [in Polish].

7. CZERWIŃSKI, Marcin. «Faszyzm, antyfaszyzm: językowe praktyki w konstrukcji dyskursów o Niezależnym Państwie Chorwackim we współczesnej historiografii» [Fascism, Antifascism: Linguistic Practices in the Construc-

tion of Discourses about the Independent State of Croatia in Contemporary Historiography]. *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej [Works of the Central European Commission]*. Kraków, 2006, 14, pp. 103–126 [in Polish].

8. KLEMPERER, Victor. *LTI Lingua Tertii Imperii: Notatnik filologa [The Language of the Third Reich: A Philologist's Notebook]*, transl. and annotated by J. Zychowicz. Warsaw: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza [Youth Publishing Agency], 1989 [online] [viewed 05 February 2023]. Available from: <https://archive.org/details/KlempererVictorLTINotatnikFilologa/page/n2/mode/1up> [in Polish].

9. KRISTEVA, Julia. *Étrangers à nous-mêmes [Strangers to Ourselves]*. Paris: Fayard, 1988 [in French].

10. RIABCHUK, Mykola. Putin's «Ukraine». A Brief History of a Disastrous Obsession. *Warsaw East European Review*, 2022, 12, pp. 33–58 [online] [viewed 05 February 2023]. Available from: https://www.academia.edu/113250377/Putins_Ukraine_A_brief_Histoty_of_a_Disastrous_Obsession [in English].

11. SZCZEPANIK, Krzysztof, Jacek WILAMOWSKI. «Ustaszaiseparatyzm chorwacki: przyczynek do badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym» [«Ustaše and Croatian Separatism: A Contribution to the Study of the Croatian Nationalist Movement»]. *Przegląd Historyczny [Historical Review]*, 1983, 74/1, pp. 75–95 [in Polish].

Переклад із сербської Мирослави Карацуби
Translated from Serbian by Myroslava Karatsuba

Отримано / Received 15.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023